

Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση

Ήταν πριν από 12 περίπου χρόνια, το 2012, όταν προετοιμάζα τις εργασίες ενός επετειακού συνεδρίου στο Τμήμα για τα 100 χρόνια από την έναρξη των Βαλκανικών πολέμων. Ωστόσο τόσο το εύρος των προτάσεων όσο και μια παιγνιώδης δική μου διάθεση να μην επαναλάβω το μόττο δεκάδων άλλων συνεδρίων που τότε λάμβαναν χώρα με τον ίδιο τίτλο, με έκαναν να καταφύγω σε ένα λογοπαίγνιο: αντί να αναφερθώ σε *Balkan wars* (τη στιγμή του οριστικού κατακερματισμού του βαλκανικού χώρου από τα εθνικά κράτη) να μιλήσω για *Balkan worlds* (βαλκάνιους κόσμους που προϋπήρξαν του κατακερματισμού κατά στρώματα και εποχές). Βέβαια το λογοπαίγνιο γινόταν περισσότερο κατανοητό στην αγγλική. Και για αυτό γρήγορα συνειδητοποίησα ότι στην πραγματικότητα η μνήμη μου είχε ανακαλέσει μια μεγάλη στιγμή της βαλκανικής ιστοριογραφίας: ένα βιβλίο που είχε εκδοθεί το 1992 με τον ίδιο τίτλο: *Balkan Worlds*. Και βέβαια ο συγγραφέας του ήταν ο διάσημος από τη δεκαετία του 1960 Τράγιαν Στογιάνοβιτς. Διάσημος και ιδιαίτερα επιδραστικός εξαιτίας μιας έννοιας που είχε εισαγάγει σε ένα άρθρο του με τον ίδιο τίτλο στο *Journal of Economic History* το 1960: ο «Κατακτητής Βαλκάνιος Ορθόδοξος Έμπορος» («*The Conquering Balkan Orthodox Merchant*»)¹. Η πρότασή του βγαλμένη στην πραγματικότητα μέσα από το μεγάλο διανοητικό εργαστήριο της Σχολής των *Annales* και της έννοιας των «νοοτροπιών» που η τελευταία εισήγαγε, θα αποτελέσει σταθερή αναφορά για την πλειονότητα των ιστορικών στη σχετική βιβλιογραφία που αφορά στην οικονομία των Οθωμανικών Βαλκανίων και τη διαμόρφωση μιας αστικής (χριστιανικής) διασποράς στα κράσπεδα αλλά κυρίως εκτός των ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην πραγματικότητα υπήρξε από τις λίγες πρώιμες προσπάθειες να ενοποιηθούν δύο πεδία, αυτά της Βαλκανικής και της ύστερης Οθωμανικής Ιστορίας, επιστημονικός στόχος που ενέπνευσε και μένα στη σειρά των συνεδρίων που διοργάνωσα όλα αυτά τα χρόνια (το έκτο *Balkan Worlds* έλαβε χώρα το 2022 και ήταν αφιερωμένο στα 100 χρόνια από τη Μικρασιατική Καταστροφή).

Ο σταθερός κόσμος όμως της εποχής του Ψυχρού Πολέμου που ταυτόχρονα γεννούσε και την αναγκαιότητα για μια ενότητα στην παραγωγή της κοινωνικής θεωρίας όπως την εκπροσώπησαν τα *Annales* ή, την ίδια πάνω κάτω εποχή, η Σχολή της Φρανκφούρτης θα καταρρεύσει το 1989, και ήδη οι περιπέτειες του μεταμοντέρνου θα έχουν συμπαρασύρει και τις παλαιές απόπειρες για μια ολιστική αντιμετώπιση του κοινωνικού και της ιστορίας. Το 1992 λοιπόν ο μεγάλος σερβικής καταγωγής ιστορικός θα εκδώσει τους *Βαλκάνιους Κόσμους* υπό μια διπλή επιρροή. Πρώτον, να υλοποιήσει για τα Βαλκάνια ό,τι είχε καταφέρει ο πνευματικός του δάσκαλος και μέντορας Φερνάν Μπρωντέλ, η ηγετική φιγούρα της δεύτερης γενιάς των *Annales*, για τη

---

¹ Traian Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant" *The Journal of Economic History*, 20:2 (1960) 234-313. Στα ελληνικά μεταφράστηκε και συμπεριλήφθηκε στοπ συλλογικό τόμο που επιμελήθηκε ο Σπύρος Ασδραχάς, *Οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (ιε'-ιθ' αι.)*. Αθήνα: Μέλισσα, 1979.

Μεσόγειο: όπως στο περίφημο έργο *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος στην εποχή του Φιλίππου Β'*², ο Γάλλος ιστορικός συνέθεσε ένα παλίμψηστο της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής, όχι ενός κράτους ή μιας πολιτειακής μονάδας, αλλά του μεσογειακού χώρου, με τον ίδιο τρόπο ο Στογιάνοβιτς, ένας από τους πιο διακεκριμένους μαθητές του, θα προσπαθήσει να κάνει το ίδιο για τον βαλκανικό χώρο.

Εκκινώντας από μια ιδέα της Λιθουανής προϊστορικής αρχαιολόγου Μαρίγια Γκιμπούτας και καθηγήτριας στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια (Λος Άντζελες) που αποκάλεσε ως «Παλαιά Ευρώπη» όλους τους μη ινδοευρωπαϊκούς πολιτισμούς που εμφανίστηκαν στα Βαλκάνια πριν το 4.000 π.Χ.³ και συμπληρώνοντάς την με την ανάλυση του Φρανσίς Ντελαιζί για τον εσωτερικό διχασμό της ευρωπαϊκής ηπείρου στα νεότερα χρόνια, σε μια Ευρώπη Α (τη βιομηχανική Ευρώπη από τα Πυρηναία μέχρι τον Βιστούλα και από τα Βρετανικά Νησιά μέχρι τις πόλεις της Βόρειας Ιταλίας) και σε μια Ευρώπη Β (την υπανάπτυκτη Ευρώπη που συνέπιπτε σε μεγάλο βαθμό με την «Παλαιά Ευρώπη» της Γκιμπούτας και αυτό που αποκαλούμε σήμερα Ανατολική Ευρώπη)⁴, θα προσπαθήσει να αφηγηθεί θεματολογικά και όχι γραμμικά την πολυσχιδή ιστορία της περιοχής με αυτό το χρονικό άνωμα. Ξεκινώντας δηλαδή από την προϊστορική (νεολιθική κυρίως) περίοδο έφτανε μέχρι και το τέλος του 20^{ου} αιώνα, όταν είχε εμφανιστεί πια αυτό που αυτός αποκαλούσε «Νέα Ευρώπη»: δηλαδή η πιθανότητα της οικονομικής και πολιτικής (και προφανώς και πολιτισμικής: κάτι που τον φόβιζε γιατί το ταύτιζε με τη Γερμανοποίηση) ενοποίησης του ευρωπαϊκού χώρου από την τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα που το 1992, ακριβώς τη χρονιά που ο Στογιάνοβιτς εξέδιδε το βιβλίο του, στο Μάαστριχτ, άλλαζε το όνομά της και τον χαρακτήρα της σε «Ευρωπαϊκή Ένωση».

Αυτή όμως φαινόταν να είναι για τον Στογιάνοβιτς μια «Νέα Ευρώπη» κολοβή, εξαιτίας ακριβώς του εσωτερικού διχασμού της. Ο Στογιάνοβιτς είχε γεννηθεί το 1921 σε ένα χωριό της σημερινής Βόρειας Μακεδονίας, τη Gradešnica, κοντά στα σύνορα με την Ελλάδα και τότε τμήμα του Ηνωμένου Βασιλείου Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων. Το χωριό στη στατιστική του Βασίλ Κάντσεφ στις αρχές του 20^{ου} αιώνα⁵ εμφανίζεται να έχει αμιγώς βουλγαρικό πληθυσμό. Προφανώς με βάση τις διαλεκτολογικές ιδιομορφίες της γλώσσας του, ο Κάντσεφ έβγαζε συμπεράσματα και για την εθνοτική συνείδηση, όμως γνωρίζουμε πολύ καλά πως η τελευταία εξελίχθηκε σε σλαβο-μακεδονική (ο όρος που χρησιμοποιεί ο Στογιάνοβιτς τόσο στον *Κατακτητή Βαλκάνιο Ορθόδοξο Έμπορο* όσο και στους *Βαλκάνιους Κόσμους* είναι Μακεδονοσλάβοι ή Σλαβομακεδόνες – στο δεύτερο κάποιες λίγες μόνο το «Μακεδόνες») μέσα στον 20^ο αιώνα. Ο ίδιος όμως ο Στογιάνοβιτς θεωρούσε τον εαυτό του Σέρβο. Η οικογένειά του δεν παρέμεινε στα «πάτρια εδάφη» για να δει ή να υποστεί, αναλόγως, τα αποτελέσματα της εθνοτικής σύγκρουσης: να μπει στο δίλημμα να επιλέξει μεταξύ βουλγαρικής, σλαβομακεδονικής ή σερβι-

² Fernand Braudel, *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'époque de Philippe II*, τόμ.3, Παρίσι 1949.

³ Βλ. σχετικά Marija Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe: 6500–3500 B.C.: Myths, and Cult Images*, Berkeley: University of California Press, 1982, της ίδιας, *The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe*. San Francisco: Harper 1991.

⁴ Francis Delaisi, *Les Deux Europes*, πρόλογος Dannie Heineman. Παρίσι: Payot, 1929.

⁵ Vasil Kanchev, *Makedonija: Etnografija I statistica*, Sofia 1900.

κής εθνικής ταυτότητας. Ο Στογιάνοβιτς θα είναι ένας διεθνοποιημένος Γιουγκοσλάβος σερβικής καταγωγής. Θα μεταναστεύσει στις ΗΠΑ όπου θα φοιτήσει σε αμερικανικό πανεπιστήμιο, θα υπηρετήσει στον αμερικανικό στρατό στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και θα πάρει μεταπτυχιακό τίτλο από το Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης. Όμως το διδακτορικό του θα το πάρει το 1952 στο Παρίσι υπό την εποπτεία του Φερνάν Μπρωντέλ και έχοντας εντυφλήσει στα μεθοδολογικά και θεωρητικά εργαλεία της Σχολής των Annales. Όταν θα επιστρέψει στις ΗΠΑ θα διδάξει για 4 δεκαετίες στο πανεπιστήμιο Rutgers του Νέας Υερσέης, και έχει ενδιαφέρον ότι μία από τις πολλές υποτροφίες που πήρε τον οδήγησε να διδάξει για μια χρονιά (με Fullbright) στη Θεσσαλονίκη, το ακαδημαϊκό έτος 1958-59.

Φαινομενικά λοιπόν ο Στογιάνοβιτς, έχοντας απεμπλακεί από αυτό που θα ήταν μια εσωτερική πάλη για το θέμα της εθνοτικής συνείδησης, διαμόρφωσε μια συνείδηση διεθνοποιημένου Γιουγκοσλάβου στο εξωτερικό. Όμως οι δύο Γιουγκοσλαβίες που δημιούργησε ο 20^{ός} αιώνας είχαν ως πυρήνα τους τον σερβικό εθνικισμό. Το 1992 λοιπόν ο μετανάστης Γιουγκοσλάβος έβλεπε να διαλύεται και η δεύτερη από αυτές. Η έκδοση λοιπόν του βιβλίου γινόταν ακριβώς υπό την επιρροή μιας ιδιαίτερα τραυματικής κατάστασης για τον συγγραφέα: της αρχής της διάλυσης της Τιτοϊκής Γιουγκοσλαβίας. Αυτός είναι και ο λόγος που εάν ασκήθηκε κάποια κριτική στο βιβλίο σχετιζόταν με εκείνα τα σημεία που ο Στογιάνοβιτς υπερασπίζεται το γιουγκοσλαβικό όραμα αλλά και την πρωτοκαθεδρία των Σέρβων μέσα σε αυτό. Πρέπει να τονίσουμε ότι το 1992 είναι η αρχή των γιουγκοσλαβικών εμφυλίων (συγκρούσεις του γιουγκοσλαβικού στρατού με Σλοβένους και Κροάτες) αλλά όχι η όξυνσή τους (η οποία συνέβη με την πολιορκία του Σαράγιεβο, τη δίωξη των Αλβανών του Κοσόβου και τον βομβαρδισμό του Βελιγραδίου). Από τον Ιούνιο του 1991 μέχρι τον Απρίλιο του 1992 όλες οι πρώην δημοκρατίες της ομοσπονδίας ανακήρυξαν την ανεξαρτησία τους και πλέον οι μοναδικοί που υπερασπιζόνταν το γιουγκοσλαβικό όραμα ήταν οι Σέρβοι με τους Μαυροβούνιους. Ο απόηχος αυτών των γεγονότων είναι ανιχνεύσιμος μέσα στο έργο και τις κρίσεις που εκφέρει ο Στογιάνοβιτς, ειδικά στα δύο τελευταία κεφάλαια.

Το πρώτο μέρος του έργου του (τα έξι πρώτα κεφάλαια) είναι επανεπεξεργασία ενός κειμένου που είχε κυκλοφορήσει τη δεκαετία του 1960 με τον τίτλο *A Study of Balkan Civilization* (1967)⁶ και αποτέλεσε σημαντικό εκπαιδευτικό εγχειρίδιο για πολλές γενιές Αμερικανών όσον αφορά στην ιστορία των Βαλκανίων. Ο Στογιάνοβιτς θα ξεκινήσει την αφήγησή του περιγράφοντας τον χώρο των Βαλκανίων στην πολυπλοκότητά του: από το κλίμα και τη γεωμορφολογία στη συσχέτιση της εμφάνισης πολιτισμών στην περιοχή ήδη από τη νεολιθική περίοδο, συνεπώς προσπαθώντας να κατανοήσει τον χώρο ως παράγοντα διαμόρφωσης της μακράς διάρκειας. Θα συνεχίσει με κεφάλαια για τις βιοτεχνικές και την «κοινωνική βιολογία», την τεχνολογία, την κοινωνία, την οικονομία, την προσωπικότητα και την κουλτούρα. Όλες οι θεματικές πολύ γνώριμες και κοινοί τόποι στα έργων των ιστορικών της Σχολής των Annales. Αυτή η επιλογή δίνει τη δυνατότητα στον Στογιάνοβιτς να μας κάνει μετόχους ενός τεράστιου όγκου ιστορικών πληροφοριών, ενώ, και αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, σπάει συνεχώς τη συνεκτικότητα μιας πιθανής ιστορικής αφήγησης που θα περιέγραφε τα πράγματα γραμμικά: ο Στο-

⁶ Traian Stoianovich, *A Study in Balkan Civilization*. Νέα Υόρκη: Alfred A. Knopf, 1967.

γιάνοβιτς παλινδρομεί διαρκώς τόσο μέσα στον χώρο (συγκρίνοντας διαρκώς διαφορετικές περιοχές των Βαλκανίων, ή τα Βαλκάνια με άλλες περιοχές της Ευρώπης και του υπόλοιπου κόσμου) όσο και μέσα στον χρόνο (μετατοπίζοντας διαρκώς τον άξονα της ανάλυσης πότε στην προϊστορία και την αρχαιότητα και πότε στους μεσαιωνικούς και νεότερους χρόνους). Αυτό το σπάσιμο της γραμμικής αφήγησης είναι η προϋπόθεση για να μας δώσει αυτόν τον τεράστιο όγκο των πληροφοριών και μάλιστα με συγκριτικό τρόπο. Συνήθως απέναντι σε μια τέτοια κίνηση που διαπερνά διάφορες ιστορικές περιόδους οι ιστορικοί είναι πολύ επιφυλακτικοί: η μεγάλη εξειδίκευση (πολλοί από εμάς δεν γνωρίζουν καλά παρά 20 με 30 χρόνια ιστορίας) αλλά και ο φόβος ότι το να συζητήσεις ζητήματα στη μεγάλη διάρκεια μπορεί να επαναφέρει από το παράθυρο το μεγάλο πρόβλημα της (εθνικής) συνέχειας, είναι οι βασικές αιτίες αυτών των επιφυλάξεων.

Όμως στο έργο του Στογιάνοβιτς γίνεται το ακριβώς αντίθετο: η μετακίνηση μέσα στον χώρο και στον χρόνο με τρόπο που να διαπερνά τις κλασικές ιστορικές περιοδολογήσεις επιτρέπει στον συγγραφέα να αποδώσει την πολυπλοκότητα των εθνοφυλετικών αναμείξεων, των δημογραφικών μεταβολών, την επικοινωνία ή αντιπαράθεση διαφορετικών πολιτισμικών και κοινωνικών συνόλων. Για παράδειγμα, το κλασικό μοτίβο όλων των βαλκανικών ιστοριογραφιών για την καταφυγή πληθυσμών από τις πεδιάδες στα ορεινά για να προφυλαχθούν από την απειλή του Οθωμανού κατακτητή το βλέπει να επανέρχεται στη μακρά διάρκεια: οι εκρωμαϊσμένοι Δάκες έδιωξαν από τις πεδιάδες τους μη εκρωμαϊσμένους Καρπάθιους, οι Σλάβοι με τη σειρά τους τους Δάκες, οι Οθωμανοί τους Σλάβους (και βέβαια τους Έλληνες) (σ. 167). Αυτή όμως η διαδικασία στην πραγματικότητα συνεπάγεται τη φυλετική μείξη τόσο στους πληθυσμούς των πεδιάδων όσο και σε αυτούς των μεγάλων οροσειρών, μείξη που πολύ δύσκολα θα μπορούσαν να αποδεχθούν τα σχήματα συνέχειας των εθνικών βαλκανικών ιστοριογραφιών. Ο κόσμος που μας παρουσιάζει ο Στογιάνοβιτς είναι ένας κόσμος ρευστός, που συνεχώς αναδιατάσσεται.

Στο δεύτερο μέρος, των δύο τελευταίων κεφαλαίων, τον Στογιάνοβιτς απασχολεί σε μεγάλο βαθμό το ζήτημα του εθνικισμού. Εκεί θα μπορούσε κάποιος να βρει σημεία υπεράσπισης ενός «σερβόστροφου» γιουγκοσλαβισμού, την ίδια στιγμή που ο συγγραφέας επιτίθεται για μεροληψία σε άλλους αμερικανοποιημένους Γιουγκοσλάβους (όπως ο Κροάτης ιστορικός Ίβο Μπάνατς) ή προσπαθεί να διορθώσει άλλους μη Γιουγκοσλάβους «αντικειμενικούς» ιστορικούς (όπως η Σαμπρίνα Ράμετ). Όμως ακόμη και εκεί είναι εντυπωσιακός ο τρόπος με τον οποίο αναλύει συγκριτικά τον σερβικό, τον κροατικό και τους άλλους νοτιοσλαβικούς εθνικισμούς, με βάση το φαινόμενο της διαδοχής των γενεών και αυτό σε σχέση με τις φάσεις που διένυσε η καπιταλιστική κοσμο-οικονομία τα τελευταία 150 χρόνια. Και όπως είναι κριτικός απέναντι στους άλλους εθνικισμούς θα είναι κριτικός και απέναντι στον σερβικό, όταν για παράδειγμα θα υποστηρίξει ότι ο ιδρυτικός μύθος του Κοσόβου δεν συνδέεται με την περίφημη μάχη του 1389 αλλά με μεταγενέστερες ιδεολογικές εξελίξεις και επεξεργασίες του σερβικού εθνικισμού.

Φυσικά το γεγονός ότι μας χωρίζουν 30 χρόνια από την έκδοσή του και μεγάλο μέρος του βιβλίου είχε προετοιμαστεί ήδη από τη δεκαετία του 1960 συνεπάγεται μια βιβλιογραφία που βασίζεται κυρίως στα πρωτοποριακά έργα προηγούμενων δεκαετιών, που φαίνεται να μην έχει επηρεαστεί ιδιαίτερα από τον μεταστρουκτουραλισμό του

Φουκώ, ή τη θεωρία των έμφυλων κοινωνικών σχέσεων της δεκαετίας του 1970, ή ακόμη από τις παράλληλες συζητήσεις στην κοινωνιολογία για τη σχέση υποκειμένου/φορέα δράσης (agent) και κοινωνικής δομής στον Anthony Giddens ή τον ρόλο των δικτύων στο έργο του Michael Mann⁷.

Θα λέγαμε όμως ότι αυτή θα ήταν μια κριτική που θα μπορούσε να κάνει κάποιος στο έργο του Στογιάνοβιτς στα μέσα της δεκαετίας του 1990: γρήγορα όμως πολλές από τις παραπάνω ρηξικέλυθες προτάσεις στον χώρο της κοινωνικής θεωρίας είχαν δείξει τα όριά τους. Η μεγαλειώδης σύνθεση των *Βαλκάνιων Κόσμων* υλοποιούσε σε μεγάλο βαθμό το όραμα μιας ολιστικής ιστορίας όπως το είχε προωθήσει η Σχολή των Annales –δηλαδή τη σύνθεση οικονομικού, πολιτικού, κοινωνικού, περιβαλλοντικού και πολιτισμικού– αλλά αυτό συνέβη ακριβώς την εποχή που η γλωσσική στροφή, η συζήτηση για το μεταμοντέρνο, η άνοιξη των μετα-αποικιακών σπουδών και η κριτική στον οριενταλισμό, έδιναν έμφαση αποκλειστικά στο πολιτισμικό. Η μικροϊστορία και η προφορική ιστορία αποκτούσαν ισότιμη θέση στην ιστορία των ιστοριογραφικών ρευμάτων με τις πρώιμες εκδοχές των Annales ή τον Νέο Ιστορισμό. Εάν όμως ισχυριστεί κάποιος ότι ο Στογιάνοβιτς αγνοεί τις νέες (εκείνης της εποχής) ιστοριογραφικές τάσεις θα έπραττε μεγάλο λάθος. Για παράδειγμα, η συζήτηση για την περιφερειοποίηση των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης γίνεται από το πρίσμα της έννοιας της «κοσμοοικονομίας» που είχαν επεξεργαστεί ο Ιμάνουελ Βάλλερσταϊν και ο κοινός δάσκαλός τους, ο Μπρωντέλ, ενώ στις καταπληκτικές σελίδες του βιβλίου που ο Στογιάνοβιτς αναλύει την ηθική της εργασίας στα Βαλκάνια και τις έννοιες μέσα στις οποίες αποκρυσταλλώθηκε θα διατυπώσει την άποψη ότι ο πολιτισμός είναι γλώσσα (σ. 290), όπως θα ισχυριζόταν ένα μεγάλο τμήμα των ιστορικών που επηρεάστηκαν από τη γλωσσική στροφή. Σε άλλα τμήματα του έργου αναπτύσσει πρωτοποριακές προσεγγίσεις για το ζήτημα της πρόσληψης του χρόνου στα Βαλκάνια, επισημαίνει την ανάδυση των ιδεών περί φυλετικής (ή «πνευματικής») ανωτερότητας σε πολλούς διανοούμενους της περιοχής ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, την εμφάνιση των μοντερνισμού στην τέχνη και τη λογοτεχνία, τη λαϊκή θρησκευτικότητα κλπ.

Ο Στογιάνοβιτς δεν κάνει αναφορά στα Βαλκάνια μόνο ως «Πρώτη Ευρώπη» αλλά και ως «Ασία στην Ευρώπη» (σ. 305) έχοντας απόλυτη επίγνωση της επίδρασης του οριενταλιστικού λόγου της Δύσης για αυτά. Αυτό όμως που αποφεύγει ο Σέρβος ιστορικός είναι μια μονόπλευρη, ή καλύτερα μονόδρομη, ανάλυση που θα ανήγαγε τα πάντα στο πολιτισμικό, όπως παλαιότερα η μαρξιστική ιστοριογραφία το έπραττε με το οικονομικό: η σύνθεση είναι ο βασικός στόχος της αφήγησής του.

Αυτός όμως ο κύκλος της κυριαρχίας της μονόδρομης πολιτισμικής ιστορίας (που ειδικά στις Βαλκανικές Σπουδές σηματοδοτήθηκε από την έκδοση του βιβλίου της Μαρία Τοντόροβα⁸ πέντε χρόνια μετά την έκδοση των *Βαλκάνιων Κόσμων*) φάνηκε να κλείνει με την επανεμφάνιση ενός ιστοριογραφικού είδους που φαινόταν να είχε αρχίσει να εκλείπει: της παγκόσμιας ιστορίας. Αυτή βέβαια η εκδοχή της παγκόσμιας ιστορίας (global history) που αναδύθηκε κυρίως μετά τη δεκαετία του 1980 διέφερε σε σημαντικό βαθμό από τις

⁷ Θυμίζω ότι ο πρώτος τόμος του *The Sources of Social Power* (Κέμπριτζ: Cambridge University Press), με τον υπότιτλο Volume 1: A History of Power from the Beginning to AD 1760, είχε εκδοθεί ήδη το 1986.

⁸ Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, Οξφόρδη: Oxford University Press 1997.

παλαιές παγκόσμιες ιστορίες που συνήθως ήταν ιστορίες των πολιτισμών, σαν αυτές του Άρνολντ Τόινμπι⁹ και του Όσβαλντ Σπένγκλερ¹⁰. Η σύγχρονη παγκόσμια ιστορία τείνει να μελετά δίκτυα και διασυνδέσεις που διαπερνούν τα παραδοσιακά γλωσσικά, πολιτιστικά και εθνικά σύνορα. Η παγκόσμια ιστορία συχνά ενδιαφέρεται να διερευνήσει τις κοινωνικές δυναμικές που οδήγησαν σε αλλαγές μεγάλης κλίμακας στην ανθρώπινη κοινωνία, και να αναλύσει πώς μεγάλης κλίμακας αλλαγές όπως αυτές έχουν επηρεάσει διάφορα μέρη του κόσμου. Διατηρεί το παλαιό αίτημα των Annales για μια ιστοριογραφία πέρα από την παραδοσιακή εστίαση των ιστορικών στην πολιτική, τους πολέμους και τη διπλωματία, αλλά ταυτόχρονα θέλει να μελετήσει τις διασυνδέσεις μεταξύ διαφορετικών τμημάτων του κόσμου μέσα από την ανάλυση οικονομικών και κοινωνικών συστημάτων, επικοινωνιακών δικτύων και πολιτισμικών κωδίκων.

Στην πραγματικότητα αυτό προσπάθησε και σε πολύ μεγάλο βαθμό κατάφερε ο Στογιάνοβιτς με το βιβλίο αυτό: όχι απλώς να υλοποιήσει το παλαιό σχέδιο των Annales για μια ιστορία ολιστική αλλά το αντικείμενό του, τα Βαλκάνια, να το συσχετίσει με εκείνο το μέρος του κόσμου που φαινόταν να τα απορρίπτει αλλά παραδόξως είχε γεννηθεί μαζί τους: την Ευρώπη. Πρέπει να δούμε τους *Βαλκάνιους Κόσμους* σαν μια πρώτη απόπειρα να ενταχθούν τα Βαλκάνια στο ιστοριογραφικό πεδίο της παγκόσμιας ιστορίας. Και αυτό αποτελεί ένα ιστοριογραφικό παράδοξο: η παγκόσμια ιστορία ως ιστοριογραφικό είδος αναδύθηκε ακριβώς μέσα από την κριτική στον Ευρωκεντρισμό. Αυτό όμως που κάνει ως πολιτικό αίτημα και ιστοριογραφικό εγχείρημα μαζί ο Γιουγκοσλάβος ιστορικός είναι να δείξει ότι εάν η Παλαιά Ευρώπη ταυτίζεται με τα Βαλκάνια, τότε δεν μπορεί να υπάρξει ούτε Νέα χωρίς αυτά. Όπως ο ίδιος το περιγράφει κωδικοποιημένα: «Η αποτυχία συμπίεσης της πρώτης Ευρώπης (των Βαλκανίων) με τη νέα Ευρώπη μπορεί να σημαίνει ότι δεν θα υπάρχει πια καθόλου Ευρώπη παρά μονάχα καπιταλισμός» (σ. 361).

Το επιχείρημα αυτό είναι υποταγμένο στη λογική του ευρωκεντρισμού ή αποτελεί το ακριβώς αντίθετό του: να υπενθυμίζει δηλαδή ότι Ευρώπη δεν είναι μόνο η Δυτική και η Κεντρική Ευρώπη, αλλά και η Ανατολική και η Νοτιοανατολική; Κάποιος θα μπορούσε να είναι κριτικός απέναντι στην πολιτική διάσταση αυτού του αιτήματος. Αλλά κανείς δεν μπορεί να μην αποδεχθεί το εξής: ότι αυτή η δραματική στιγμή της πρόσφατης ιστορίας των Βαλκανίων οδήγησε τον Στογιάνοβιτς να συγγράψει τη μέχρι τώρα μοναδική ολιστική-«παγκόσμια» ιστορία της χερσονήσου, τη μοναδική που δεν ακολουθεί την πεπατημένη της γραμμικής αφήγησης. Για αυτό και μόνο αξίζει να διαβαστεί.

Δημήτρης Σταματόπουλος
Θεσσαλονίκη, 3 Ιανουαρίου 2024

⁹ Arnold Toynbee, *A Study of History*, τόμ. 12, Οξφόρδη: Oxford University Press 1934-1961.

¹⁰ Oswald Spengler, *The Decline of the West*, Νέα Υόρκη-Οξφόρδη: Oxford University Press 1991 (πρώτη έκδοση του πρώτου τόμου το 1918, του δεύτερου το 1922).